

УДК 340.1

**ПЕРАЕМНАСЦЬ І ДЫСКРЭТНАСЦЬ У ПРАВЕ
Ў ПЕРЫЯД СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ****канд. юрид. навук Д.В. ШЧЭРБІК
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)**

У артыкуле з пазіцыі пераемнасці і дыскрэтнасці паказваецца развіццё дзяржавы і правы на землях Беларусі ў перыяд існавання старажытнаславянскіх княстваў. Аўтар аналізуе і апісвае характэрныя рысы грамадства, дзяржавы і права Беларусі таго часу, іх найбольш значныя прынцыпы і функцыі, асаблівасці развіцця крыніцаў права і юрыдычнай тэхнікі, прасочвае дынаміку іх зменаў. Зроблены высновы, што права, якое дзейнічала на беларускіх землях у IX – XIII стагоддзях, варта разглядаць як аднастайнае, якое не мела разрываў пераемнасці ў сваім развіцці. Пераемнасць права была абумоўлена адсутнасцю кардынальных зменаў у падсістэмах грамадства таго часу, незалежнасцю іх ад змены дзяржаўных формаў.

Уводзіны. Пытанне спалучэння самабытнасці і замежных уплываў у развіцці права ўсходнеславянскіх плямёнаў здаўна абмяркоўваюцца ў гісторыка-прававой навуцы [2, 9, 27]. Для таго каб адказаць на гэтае пытанне, трэба прааналізаваць, як асноўныя выкліканыя замежным уплывам падзеі тых часоў – прыход скандынаваў на Русь і Хрышчэнне Русі – паўплывалі на развіццё інстытутаў права ў старажытных славян, і вызначыць, наколькі змена пісаных прававых крыніцаў адбылася на грамадскіх адносінах жыхароў тагачаснай Беларусі.

Асноўная частка. Працэсы развіцця грамадства, дзяржавы і правы жыхароў Беларусі ў раннім Сярэднявеччы ідэнтычныя працэсам развіцця ўсіх усходнеславянскіх грамадстваў. Першааснову экатэхналагічнай падсістэмы славянскага грамадства Усходняй Еўропы вызначыў клімат, які патрабаваў прыкладання значна большых высілкаў пры аграрных працах на працягу карацейшага часу, чым у Заходняй і Цэнтральнай Еўропе [6, с. 60]. Ён абумовіў і меншую шчыльнасць насельніцтва, што доўгі час дазваляла вырашаць зямельны голад праз засваенне новых земляў, а не інтэнсіфікаваць гаспадарчую дзейнасць [18, с. 67]. У выніку калектыўная аграрная праца, моцныя абшчынныя сувязі мелі месца аж да XIII – XIV стагоддзяў [7, с. 105 – 107].

Перавага калектыўнай працы ў аграрнай сферы, абшчынная ўласнасць на зямлю не маглі не адбіцца на фарміраванні сацыяльных парадкаў. На аснове абшчыннага спосабу гаспадарання да IX стагоддзя на Русі ўжо склалася даволі ўстойлівая сістэма публічнай улады, асноўным элементам якой выступалі інстытуцы непасрэднай дэмакратыі і абшчынна-вечавае самакіраванне ў гарадах і сельскай мясцовасці [10, с. 104]. Узнікненне гандлёвага шляху «з варагаў у грэкі» і кліканне варагаў на княжыя пасады выступілі «каталізатарам» паскарэння маёмаснай і сацыяльнай дыферэнцыяцыі, палітычнага і эканамічнага аб'яднання прылеглых да шляху земляў [13, с. 26 – 28].

Вонкавы гандаль, выклікаючы назапашванне багаццяў і ўлады ў руках вышэйшых пластоў ранняга грамадства, толькі ў малой ступені ўплывае на яго эканамічнае развіццё [13, с. 27], таму дзяржаўнасць ва ўсходніх славян будавалася на абшчыннай аснове [10, с. 122]. Князь і княжацкае атачэнне (дружына, баярская рада) існавалі нароўні з абшчыннымі органамі ўлады і інстытуцыянальна «яшчэ не ператварыліся ў адмысловае саслоўе, адгароджанае ад звычайных абшчыннікаў. Яны выступалі ў якасці лідараў і кіраўнікоў, але ўладу пакуль атрымлівалі з рук народа» [22, с. 84].

Прыход скандынаваў толькі паскорыў працэс дзяржаўнага будаўніцтва. Самі варагі з-за сваёй нешматлікасці не змаглі падпарадкаваць сабе мясцовыя плямёны, якія пражывалі на шырокай тэрыторыі, але «з выгадай для сябе ўпісаліся ў грамадскую сістэму славян, балтаў і фіна-ўграў, камфортна заняўшы нішу ваенна-дружыннай эліты» [16, с. 133]. Адсутнасць этнічнай укаранёнасці варагаў спрыяла адасабленню палітычных структур ад племянных адносін, забяспечвала іх незаангажаванасць у інтарэсы розных груп, прадстаўляла магчымасць для выкарыстання вонкавага прымусу.

У той жа час нешматлікасць і адсутнасць каранёў і цесных сувязяў у мясцовым грамадстве рабілі для варажскіх князёў небяспечным любы сур'ёзны канфлікт з мясцовымі невайсковымі элітамі. Па гэтай прычыне, а таксама з-за згаданай эканамічнай адасобленасці вярхоў ад простых абшчыннікаў, ва ўсходнеславянскіх княствах у дамангольскі перыяд існаваў адмысловы дуалізм палітычнай улады, які спалучаў цеснае ўзаемадзеянне і ўзаема сувязь манархічнага (у асобе запрошанага ці спадчыннага князя) і дэмакратычнага (у выглядзе народных вечавых збораў старэйшых валасных гарадоў) элементаў. Дуалізм улады выяўляўся ў канцэнтрацыі ў руках князя аператыўнага кіравання «даручанай» яму тэрыторыяй і ў ажыццяўленні вечам агульнага кантролю за яго дзейнасцю з умяшаннем у крайніх, выключных выпадках. Пры

гэтым, у залежнасці ад змены геапалітычнай сітуацыі і іншых фактараў, у княствах у розныя перыяды маглі змяняцца суадносіны ўлады паміж князем і вечам.

Сама княжая ўлада разглядалася ў катэгорыях патрыярхальных сваяцкіх адносін. Пасля Рурыка «сіла асобных плямёнаў, якая персаніфікавалася раней у племянных князях, пераходзіла ў вачах насельніцтва на тых, хто змарнаваў іх княжы род» [10, с. 98]. Пазней, у перыяд незалежнасці Полацкага княства падобнае стаўленне пераносілася на Ізяслававічаў, а пасля ўтварэння ВКЛ – на Гедымінавічаў. Самі чальцы правячай дынастыі разглядалі дзяржаву як вотчыну і спадчыннае сямейнае валоданне [25, с. 166 – 167]. Вялікі князь у сілу свайго першародства валодаў вяршэнствам над астатнімі братамі і раздаваў ім надзелы ў выглядзе ўдзелаў. З-за частай змены вялікіх князёў землі часта пераразмяркоўваліся, што запавольвала станаўленне феадальных адносін.

Ратацыі князёў, моцная ўлада абшчын, адсутнасць аладзіяльных уладанняў запавольвалі працэс асядання на зямлях баяраў. Распачаты ў XII – XIII стагоддзях, ён быў перапынены мангольскай заваёвай, і толькі ў княствах, якія існавалі на беларускіх землях і тыя, што ўвайшлі ў ВКЛ, надзяленне баяраў зямлёй атрымала працяг. Дзякуючы гіпатэтычна вольнаму доступу да службы ў княжай дружыне, а такім чынам, да баярства, яно не ўтварала ўнутрана замкнёнага сацыяльнага пласта [26, с. 107]. Атрыманая за службу землі становіліся асабістай уласнасцю баяраў, а не ўмоўным валоданнем. Баярын, з'яўляўся ён чальцом княжай рады ці проста нес службу ў князя, быў у дадзены перыяд не яго васалам [4, с. 202, 203], а хутчэй прыдворным [18, с. 73]. Яго багацце складалася не столькі з зямельнай уласнасці, колькі з рухомай маёмасці ў выглядзе ювелірных упрыгожванняў, зброі [12, с. 47].

З IX па XIII стагоддзе ва ўсходнеславянскіх княствах, нягледзячы на перыядычную змену іх межаў, узвышэнне адных княстваў і страту дзяржаўнасці іншымі, не адбылося якасных змен у дзяржаўным і грамадскім ладзе, не было і выкліканых імі разрываў у пераемным развіцці права. Апошняе ў дружыннай дзяржаве насіла пераважна звычайны характар. Як і ў дадзяржаўны перыяд развіцця грамадства, яно было партыкулярным. «Імяху бо обычаи свои, и закон отец своих и преданья, каждо свой нрав», – нават напачатку XII стагоддзя летапісец мог адрозніваць сістэмы права і звычайу палян ад дрэўлянскіх, крывіцкіх і г.д. [23, с. 7].

Стварэнне дзяржавы выклікала з'яўленне новых формаў замацавання прававых нормаў. Фарміраванне ўлады ў форме запрашэння «володел нами, и судил по праву» [1, с. 141] варажскіх князёў з дружынай пацягнула неабходнасць заключэння з Рурыкам і з усімі князямі-скандынавамі дамоў («радаў») пры ўмове іх знаходжання на пасадзе. Умацаваўшыся ва ўладзе і аб'яднаўшы славянскія землі ў адзіную дзяржаву, вялікія князі пачынаюць выдаваць прававыя акты-статуты, якія вызначаюць стаўленне ўлады да падуладных, рэгулююць пытанні падаткаабкладання [9, с. 55]. Так, у 882 годзе Алег абклаў данінай славенаў, крывічаў і меры [17, с. 219 – 220].

Утварэнне адзінай дзяржавы, яе развіццё ў накірунку цэнтралізацыі прывяло да стварэння напачатку X стагоддзя адзінага збору законаў – «Закона рускага» [27], які не дайшоў да нас у арыгінале, але ўзгадваецца ў грэка-рускіх дамовах 911 і 944 гадоў. Уяўляючы сабою інавацыю ў прававым развіцці, ён захаваў цесную пераемную сувязь са звычайным правам і з'яўляўся запісам звычайу славянскіх плямёнаў. Усталяванне дзяржавай прававыя нормы толькі пачыналі абмяжоўваць сферу дзеяння звычайнага права. Права вырашала задачы фарміравання і легітымацыі дзяржаўных палітычных інстытутаў, пачынала забяспечваць не толькі прымірэнне, але і грамадскі парадок шляхам індывідуальнага пакарання. Так, у «Законе рускім» кроўная помста пачынае спалучацца са штрафам, пакараннем смерцю, правам памілавання [17, с. 313].

У сферы правасуддзя яшчэ захоўвалася першабытная роўнасць бакоў і спаборнасць працэсу, але нароўні з існуючымі абшчыннымі і тэрытарыяльнымі органамі па разгляду спрэчак паўстаў княжы суд. Права пачынае абараняць не толькі калектыўную, але і прыватную ўласнасць. Пераход да пісьмовага замацавання прававых нормаў і неразвітасць абстрактнага мыслення абумовілі казуістычную форму іх напісання, імкненне да пераліку магчымых варыянтаў – «оударить мечем или копьем, или кацем либо оружием» [17, с. 222].

Уплыў скандынаваў у X – XII стагоддзях не прывёў да разрыву пераемных сувязяў у развіцці ўсходнеславянскага права. «Падчас фармавання старажытнарускай дзяржаўнасці варагі згулялі ролю хоць і важнага, але, тым не менш, аднаго са шматлікіх фактараў» [14, с. 90]. У вобласці права яны, як і ў дзяржавах Еўропы, «не спрабавалі ліквідаваць раней узнікшыя палітычныя і прававыя інстытуты заважаных народаў, а хутчэй імкнуліся ў максімальнай ступені выкарыстоўваць іх у рамках новай палітыка-прававой структуры...» [3, с. 387]. Нешматлікасць, адсутнасць цесных сувязяў у мясцовай абшчыне не давалі нарманам магчымасці ажыццяўляць ціск на грамадства, большы за прадугледжаны звычай і традыцыямі [16, с. 138]. Юшкоў С.В. у сваім даследаванні, прысвечаным першай пісанай крыніцы ўсходнеславянскага права «Рускай праўдзе» прыводзіць шматлікія сведчанні адсутнасці значнага замежнага ўплыву на ўсходнеславянскае права [27, с. 352 – 371].

У дадзены перыяд адбывалася паступовая мадыфікацыя прынцыпаў архаічнага права. Прынцып калектыўнай уласнасці на зямлю пачынаў абмяжоўвацца на карысць князя і баяраў. Яшчэ адным прынцыпам права стала дыферэнцыяцыя прававога статусу розных пластоў насельніцтва.

У залежнасці ад грамадскага і маёмаснага становішча пацярпелага і злачынцы прадугледжвалася розная крымінальная адказнасць. Дадзены прынцып пераемна захоўваецца ва ўсіх пісаных крыніцах дадзенага перыяду. Ужо ў Праўдзе Яраслава (пачатак XI ст.) адзначаецца больш спрошчаная судовая працэдура для прышлых ваяроў княжай дружыны і адсутнасць праваздольнасці ў халопаў. Праўда Яраславічаў (70-я гады XI ст.) ужо выразна сведчыць пра няроўнасць насельніцтва, дыферэнцыяцыю памера пакарання за забойства ў залежнасці ад сацыяльнага статусу ахвяры. Розная адказнасць прадугледжана і за шкоду, якая нанесена княжай маёмасці і маёмасці простых людзей [24, с. 8 – 9].

Дыферэнцыяцыя памераў пакарання ў залежнасці ад сацыяльнага статусу ахвяры пераемна захоўваецца і ў XIII стагоддзі. У адпаведнасці з дамовай 1229 года паміж Смаленскім, Віцебскім і Полацкім княствамі, з аднаго боку, Рыгай, Готландскай зямлёй і нямецкімі гарадамі – з другога, адрозніваюцца памеры спагнанняў за забойства і нанясенне шкоды здароўю вольнага чалавека, святара, амбасадара і халопа [5, с. 16]. Пры гэтым не меў значэння статус самага забойцы, што сведчыць пра тое, што працэс укаранення прынцыпу сацыяльнай і юрыдычнай дыферэнцыяцыі толькі распачаўся [12, с. 46].

Злачынства традыцыйна разумеецца не як парушэнне закона ці княжай волі, а як «крыўда», г. зн. прычыненне матэрыяльнай ці маральнай шкоды асобе ці групе асобаў [20, с. 24]. Крымінальнае правапарушэнне не адрознівалася законам ад грамадзянска-прававога.

У X стагоддзі распачаліся істотныя змены ў культурнай падсістэме грамадства ўсходніх славян, якія патэнцыйна маглі прывесці да разрыву ў развіцці права. Уяўляецца ўсё ж, што прыняцце хрысціянства не выклікала разрыву ў развіцці дзяржавы і права. Па-першае, сучасныя даследчыкі адзначаюць павярхоўны характар успрымання хрысціянства ўсходнеславянскімі плямёнамі [18, с. 75], яго працяглае ўкараненне ад вышэйшых пластоў насельніцтва да ніжэйшых, адпаведна якому павольна змяняліся абрады і звычаі [15, с. 32]. У дадзеным выпадку неабходна памятаць і пра моцную сацыяльную інерцыю пры змене культурных каштоўнасцяў. Па-другое, хрысціянства ўсходняга ўзору, як і хрысціянства заходняга ўзору канца IX стагоддзя, што прыйшло да германцаў, не было заклапочана рэформай грамадскіх інстытутаў [3, с. 74]. Аднак хрысціянства заклала і падаснову для грамадскіх змен, мадыфікацый у разуме і ўлады і права. Адзіная хрысціянская вера пераадолела розніцу міжплемянных вераванняў. Вялікі князь стаў прадстаўніком універсальнага боства, чыя ўлада распасціралася на ўсе плямёны. Хрысціянства ўзмацніла ролю князёў у сферы правасуддзя, лічылася, што яны прызначаны Богам быць суддзямі ў адпаведных выпадках. І самае галоўнае, зварот у хрысціянства дало штуршок запісу племянных звычаяў. Па-першае, хрысціянства прынесла пісьмо, а пісьменнасць дазволіла фіксаваць звычаі, што палягчала перамовы па ўладжванні спрэчак і ўмацоўвала ўзнікшую юрысыдыкцыю ўладаў па пакаранні самых сур'ёзных злачынстваў. Па-другое, запіс звычаяў даваў магчымасць зрабіць некаторыя змены ў іх. Хрысціянскія святары і манахі становіліся дараднікамі пры князях і спрыялі развіццю ідэй, прынесеных з Візантыі, пра ўзмацненне княжай ўлады і аб'яднанне зямель.

Першымі крыніцамі царкоўнай юрысыдыкцыі на землях Беларусі, верагодна, былі Статуты (Уставы) Уладзіміра і Яраслава. Царкоўнае права, якое знайшло адлюстраванне ў гэтых актах, уяўляла сабою вынік сінтэзу мясцовага дахрысціянскага і царкоўнага візантыйскага права, як таго патрабавалі ўмовы хрысціянізацыі грамадства таго часу. Пазней, калі ўплыў хрысціянства ўзмацніўся, нормы царкоўнага права пачалі выкарыстоўвацца са сваіх першакрыніцаў (Номаканона, Кормчэй кнігі). Напачатку свайго існавання Кормчыя не выступалі ў якасці дзейных крыніц права, бо існавала значная розніца ў сацыяльна-эканамічным развіцці паміж Візантыйскай імперыяй і Руссю, таму ў XII – XIII стагоддзях ствараюцца іх адаптаваныя скарачаныя варыянты, у якіх «складальнікі спрабавалі згладзіць тыя рысы грэцкага права, якія рэзка супярэчылі норавам вольнага народа» [9, с. 64]. Праз іх ажыццяўлялася рэцэпцыя як нормаў і інстытутаў візантыйскага права, так і заканадаўства Юстыніяна [11, с. 38].

На мяжы X – XI стагоддзяў па Статуце Уладзіміра ўсталёўвалася дзесяціна на карысць царквы, вызначалася падсуднасць суда мітрапаліта ці біскупа па справах паміж служкамі царквы, а таксама паміж свецкімі асобамі па справах аб ерасях, прычыненні шкоды ці абразе царквы, злачынствам, звязаным з сэксуальнай сферай ці шлюбным жыццём, адносінамі з нагоды заключэння ці скасавання шлюбу, маёмасным і асабістым адносінам сужонкаў і чальцоў сям'і, злачынствам супраць маралі [21, с. 187].

Статут Яраслава быў складзены ў XI – XII стагоддзях для рэгулявання шлюбна-сямейных адносін. У Статуце прадугледжвалася сямейная адказнасць за віну злачынцы, барацьба з паганскім шлюбным правам (шматжонствам) і ўсталяванне хрысціянскай аднашлюбнасці, забарона дваяжонства, шматжонства, у вызначанай ступені прызнанне і ўраўнаважанне паганскага (нявенчанага) шлюбу з царкоўным, прызнанне самавольных разводаў. Статут адлюстроўваў працэс усталявання манагаміі, але шлюбна-сямейным адносінам у той час былі ўласцівыя рысы пераходнага перыяду ад палігамнай да манагамнай сям'і [8, с. 93].

Статуты Уладзіміра і Яраслава адлюстравалі ўплыў хрысціянства ў грамадстве і ролі царквы ў дзяржаве, у іх была зроблена спроба ўзяць пад кантроль дзяржавы сямейныя адносіны. Дзёрбіна Г.В. прыводзіць меркаванне Я.Н. Шчапова аб тым, што Статуты «ператварылі кананічныя нормы царкоўнага

жыцця з нормаў этычных і злучаных з правядзеннем культуры ў нормы публічнага права, якое падлягае кантролю з боку дзяржаўнага чынавенства» [8, с. 93 – 94].

Пісанае царкоўнае права было накіравана на разрыў пераемных сувязяў у развіцці рэгулявання шлюбна-сямейных адносін, аднак звычайнае права, заснаванае на паганскіх традыцыях і каштоўнасцях, яшчэ доўга рэгулявала сямейныя адносіны на тэрыторыі Беларусі. Царкоўная форма заключэння шлюбу не хутка была ўспрынятая на Русі, дзе ў грамадскую свядомасць было глыбока ўкаранёнае разуменне шлюбу як свецкага інстытута. У XI стагоддзі царкоўныя шлюбы заключалі толькі прадстаўнікі вышэйшых пластоў грамадства – баяры і князі, а простыя людзі па-ранейшаму абыходзіліся без благаславення і вячанання, «кустраивая свадьбы с плясанием, гудением и плесканием» [14, с. 166].

Бардах Ю., які вывучаў звычайнае шлюбнае права русінаў ВКЛ XV – XVII стагоддзяў, сведчыць, што старажытнаруская права працягвала прызнаваць шлюбы, якія складаліся без удзелу святара, што супярэчыла дакладным пастановам візантыйскага права, якое ўжо з канца XII стагоддзя брала пад адмысловую абарону жонку, шлюб з якой заключаўся ў царкве, жадаючы такім чынам падняць аўтарытэт царкоўнага шлюбу [2]. Ён жа прыводзіць сцвярджэнне мітрапаліта кіеўскага Іёны, які ў канцы XV стагоддзя адзначаў, што адносіны, якія датычацца шлюбу, яшчэ застаюцца пад паганскім уплывам. Шлюбы складаліся без удзелу царквы, а ў сферы разводаў існавала вялікая свабода [2]. У даследаванні Ю. Бардаха прыводзяцца шматлікія выпадкі, калі ў ВКЛ нават у XV – XVII стагоддзях сужонкі, пачынаючы цеснае і трывалае сужыццё, не лічылі патрэбным санкцыянаваць яго царкоўным шлюбом і разводзіліся ў свецкіх судах, парушаючы царкоўныя правілы [2].

Такім чынам, адмяняючы звычайнае права ў сферы шлюбна-сямейных адносін, царкоўныя крыніцы фармальна прыводзілі да разрыву пераемных сувязяў у развіцці дадзенай галіны права, але фактычна прыжываліся яны працягла і цяжка. «Грэцыя выявіла свой уплыў не ў той меры, у якой сама жадала выявіць яго, але ў меры і ў такіх формах, у якіх самі рускія жадалі прымаць яе ўплыў; ні свецкая, ні духоўная ўлада Усходняй Імперыі не маглі мець рашучага ўплыву на з’явы старажытнага рускага жыцця, не маглі выставіць асновы раўнасільных пануючым у ім асновам, якія таму і развіваліся вольна і незалежна» [19].

Высновы. Права, якое дзейнічала на беларускіх землях у IX – XIII стагоддзях, варта разглядаць як аднастайнае, якое не мела разрываў пераемнасці ў сваім развіцці. Пераемнасць права была абумоўлена адсутнасцю кардынальных зменаў у падсістэмах грамадства таго часу, незалежнасцю іх ад змены дзяржаўных формаў. Прыняцце хрысціянства, рэцэпцыя нормаў царкоўнага права толькі фармальна разарвалі пераемнасць у развіцці некаторых галін права, фактычна падкрэсліўшы працэс скарачэння ўплыву рода-племянных адносін і ўзмацнення дзяржаўнай улады.

ЛІТАРАТУРА

1. Аповесць мінулых гадоў // Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А.І. Богдан [і інш.]; навук. рэд. В.А. Чамярыцкі. – 2-е выд., выпр. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – С. 139 – 154.
2. Бардах, Ю. Звычайнае шлюбнае права русінаў Вялікага Княства Літоўскага (XV – XVII ст.) / Ю. Бардах [Электронны ресурс]. – Рэжым доступу: <http://jivebelarus.net/society/family-at-mdl.html>. – Дата доступу: 25.08.2008.
3. Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ; Издат. группа ИНФРА-М–НОРМА, 1998. – 624 с.
4. Вернадский, Г.В. Киевская Русь / Г.В. Вернадский; пер. с англ. Е.П. Беренштейна [и др.]. – Тверь: Изд-во ЛЕАН, 2004. – 448 с.
5. Дагавор Смаленскага, Віцебскага і Полацкага княстваў з Рыгай, Готландскай зямлей і нямецкімі гарадамі 1229 года (Готландская рэдакцыя) // Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапамож. / склад. А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо; пад рэд. А.Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд. – Мінск: Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2003. – С. 15 – 19.
6. Данилова, Л.В. Крестьянский опыт природопользования в историческом центре средневековой Руси / Л.В. Данилова // Традиционный опыт природопользования в России. – М.: Наука, 1998. – С. 57 – 76.
7. Данилова, Л.В. Сельская община в средневековой Руси / Л.В. Данилова; Ин-т Рос. истории РАН. – М.: Наука, 1994. – 318 с.
8. Дзербіна, Г.В. Права і сям’я ў Беларусі эпохі Рэнэсансу / Г.В. Дзербіна. – Мінск: Тэхналогія, 1997. – 175 с.
9. Дювернуа, Н. Источники права и суд в Древней России: опыты по истории русского гражданского права / Н. Дювернуа; предисл. А.В. Коновалова. – СПб.: Изд-во «Юрид. цент Пресс», 2004. – 396 с.
10. Еремян, В.В. Государственный строй Древней Руси как сочетание полисной демократии и княжеской власти / В.В. Еремян // Право и политика. – 2004. – № 2. – С. 85 – 126.

11. Ермолович, В.И. Рецепция римского права в правовую систему Великого княжества Литовского / В.И. Ермолович // Белорусская государственность и развитие национальной правовой системы: от Статута 1588 года до современной Конституции: материалы респ. науч.-практ. конф., Минск, 11 – 12 марта 2008 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Г.А. Василевич [и др.]. – Минск: Веды, 2008. – С. 37 – 39.
12. Земцов, Б.Н. Общественный строй Киевской Руси IX – XII вв. / Б.Н. Земцов // История государства и права. – 2004. – № 5. – С. 44 – 47.
13. Мельникова, Е.А. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-восточной Европе (постановка проблемы) / Е.А. Мельникова // Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исследования 1992 – 1993 / Рос. акад. наук; Ин-т рос. истории; под ред. А.П. Новосельцева. – М.: Наука, 1995. – С. 16 – 33.
14. Момотов, В.В. Формирование русского средневекового права в IX – XIV вв.: моногр. / В.В. Момотов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2003. – 416 с.
15. Нижник, Н.С. Регулирование брачно-семейных отношений на Руси в условиях язычества / Н.С. Нижник // История государства и права. – 2003. – № 2. – С. 31 – 33.
16. Новікаў, Я.У. Ваенная гісторыя беларускіх земляў (да канца XII ст.): у 2 т. / Я.У. Новікаў. – Мінск: Логвінаў, 2007. – Т. 1. – 208 с.
17. Петров, И.В. Государство и право древней Руси / И.В. Петров. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2003. – 413 с.
18. Риер, Я.Г. Цивилизации средневековья и начала нового времени: опыт структурного анализа: моногр. / Я.Г. Риер. – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2003. – 154 с.
19. Соловьев, С.М. История России с древнейших времен: в 29 т. / С.М. Соловьев. – Т. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kulichki.com/inkwell/text/special/history/soloviev/solv01p8.htm>. – Дата доступа: 20.01.2009.
20. Терлюк, І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: навчальний посібник з історії держави і права України / І.Я. Терлюк. – Львів, 2003. – 156 с.
21. Власов, Ю.Н. Устав князя Владимира о церковных судах / Ю.Н. Власов // Государство и право Киевской Руси: становление политико-правовых отношений (VI – XIII вв.) / Ю.Н. Власов. – М.: Юрайт, 1999. – С. 186 – 189.
22. Фроянов, И.Я. К истории зарождения Русского государства / И.Я. Фроянов // Из истории Византии и византиноведения: межвуз. сб. / Ленингр. ун-т; под ред. Г.Л. Курбатова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 57 – 93.
23. Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост. А.П. Игнатенко, В.Н. Сидорцов. – Минск: Изд-во БГУ, 1977. – 472 с.
24. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – 480 с.
25. Чертков, А.Н. Древнерусская Федерация / А.Н. Чертков // Журнал Российского права. – 2000. – № 2. – С. 162 – 173.
26. Шмурло, Е.Ф. Курс русской истории: учеб. пособие: в 4-х т. / Е.Ф. Шмурло. – СПб.: Алетей, 1999. – Т. 1: Возникновение и образование Русского государства (862 – 1462). – 541 с.
27. Юшков, С.В. Русская правда. Происхождение, источники, ее значение / С.В. Юшков; под ред. О.И. Чистякова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 400 с.

Пастуніў 29.09.2010

CONTINUITY AND DISCRETENESS IN LAW IN ANCIENT BELARUS STATEHOOD

D. SHCHERBIK

In article from positions of continuity and discreteness behaviour development of the state and the law in Belarus in existence of Old Slavic princedoms is shown. The author analyzes and describes characteristic lines of a society, the state and the law in Belarus of that time, their most significant principles and functions, features of development of sources of the law and the legal technics, traces dynamics of their changes.